

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 4, 2009

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 330.341.1(477)

О.І. Маслак,

к.е.н., доц., зав.кафедри економіки, Кременчуцький державний університет імені Михайла Остроградського

СУЧАСНИЙ СТАН ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАУКОЄМНИХ І ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ВИРОБНИЦТВ ТА НАПРЯМИ ЇЇ СТИМУЛЮВАННЯ

У статті проведена оцінка сучасного рівня диверсифікації потенціалу інноваційного розвитку промисловості та розглянуті можливі форми її стимулювання в наукоємних і високотехнологічних виробництвах.

Вступ. Наукоємке і високотехнологічне виробництво товарів є запорукою конкурентоспроможності економіки та основою її перспективного розвитку. А тому збільшення таких виробництв, а особливо їх диверсифікація, є доволі актуальним та своєчасним. Причому, вона має здійснюватись в рамках диверсифікаційного потенціалу інноваційного розвитку промисловості.

Постановка задачі. Зважаючи на це проведемо оцінку рівня диверсифікаційного потенціалу інноваційного розвитку промисловості у період 2005-2007 рр. та розглянемо основні форми стимулювання інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємних і високотехнологічних виробництв.

Основні результати дослідження. Інноваційний потенціал держави включає інтелектуальний, кадровий, фінансовий, інфраструктурний та матеріально-технічний потенціали. Аналізуючи показники та індекс інтелектуального потенціалу (табл.1), можна говорити про збільшення його потужності протягом досліджуваного періоду. В основному це відбулося за рахунок значного збільшення кількості придбаних нових технологій, а також частково завдяки зростанню обсягу науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств).

Значення індексу кадрового потенціалу (табл.2) дозволяє зробити висновок про те, що в останні роки він дещо зменшився. Такий стан речей викликаний тим, що на його формування впливає відтік кваліфікованих кадрів за межі України, а також їх перекваліфікація або перехід в інші сфери діяльності через низький рівень оплати праці, неналежних умов для роботи і т.п. Зокрема спостерігається зменшення чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, працівників наукових організацій та дослідників. Такий стан речей не компенсується зростанням чисельності аспірантів та докторантів.

Таблиця 1.
Показники та індекс інтелектуального потенціалу у 2005-2007 рр.
(інноваційний потенціал держави)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
кількість патентів на винаходи;	3433	3698	4058	0,8460	0,9113	1,0000
кількість придбаних нових технологій (технічних досягнень) в Україні;	237	382	1141	0,2077	0,3348	1,0000
кількість придбаних нових технологій (технічних досягнень) за межами України;	146	315	297	0,4635	1,0000	0,9429
Обсяг науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), млн.грн.	4818,6	5354,6	6700,7	0,7191	0,7991	1,0000
індекс інтелектуального потенціалу	0,5361	0,6779	0,9737			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Таблиця 2.
Показники та індекс кадрового потенціалу у 2005-2007 рр.
(інноваційний потенціал держави)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007

кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів; у розрахунку на 10000 населення (на кінець року; осіб)	106	102	98	1,0000	0,9623	0,9245
кількість студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації; у розрахунку на 10000 населення (на поч. навчального року; осіб)	577	597	606	0,9521	0,9851	1,0000
Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи (осіб)	105512	100245	96820	1,0000	0,9501	0,9176
Чисельність працівників наукових організацій, тис.осіб	170,6	160,8	155,5	1,0000	0,9426	0,9115
чисельність докторів наук, які зайняті в економіці України;	12014	12488	12845	0,9353	0,9722	1,0000
чисельність кандидатів наук, зайнятих в економіці України;	68291	71893	74191	0,9205	0,9690	1,0000
чисельність дослідників;	85246	80497	78832	1,0000	0,9443	0,9248
кількість аспірантів;	23295	29866	32497	0,7168	0,9190	1,0000
кількість докторантів	1131	1315	1418	0,7976	0,9274	1,0000
Чисельність творців, осіб	42323	41128	41177	1,0000	0,9718	0,9729
Індекс кадрового потенціалу	0,4063	0,7440	0,7349			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Ефективність інноваційного розвитку залежить від рівня фінансового потенціалу, який у 2007 році досягнув найвищого рівня (табл.3). Проте його ще не достатньо для проведення широкомасштабної диверсифікації інноваційного розвитку промисловості, хоча б тому, що не можливо через брак статистичної інформації оцінити його зміну під впливом світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Однак відомо, що зменшився обсяг інвестицій та інше фінансування наукової та інноваційної діяльності.

Таблиця 3.
Показники та індекс фінансового потенціалу у 2005-2007 рр.
(інноваційний потенціал держави)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
індекс інвестицій в основний капітал; відсотків до попереднього року	101,9	119,0	129,8	0,7851	0,9168	1,0000
внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи, виконані власними силами наукових організацій; (у факт. цінах; тис. грн.)	4386269,5	4961134,3	5908387,8	0,7424	0,8397	1,0000
Обсяг витрат на інноваційну діяльність, млн.грн.	5751,6	6160,0	10821,0	0,5315	0,5693	1,0000
фінансування наукових та науково-технічних робіт (у факт.цінах; тис. грн.)	5160399,8	5164434,9	6149231,5	0,8392	0,8399	1,0000
Індекс фінансового потенціалу	0,5750	0,6492	1,0000			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Оцінка показників та індексу інфраструктурного потенціалу дозволила підсумувати наступне (табл. 4): по-перше, його обсяг збільшився в двічі; по-друге, відбулося це за рахунок збільшення кількості суб'єктів ЄДРПОУ, закладів, що мають аспірантуру та докторантуру, та кількості банків які є учасниками інноваційного процесу через кредитування інноваційної діяльності.

За досліджуваний період покращилася матеріально-технічна складова інноваційного потенціалу держави (таблиця 5). Високий рівень матеріально технічного потенціалу сформувався завдяки значному збільшенню фондоозброєності і технічної оснащеності працівників основної діяльності наукових організацій, а також парку обчислювальної техніки.

Таблиця 4.
Показники та індекс інфраструктурного потенціалу у 2005-2007 рр.
(інноваційний потенціал держави)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
кількість суб'єктів ЄДРПОУ;	1023396	1070705	1133200	0,9031	0,9449	1,0000

кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи;	1510	1452	1404	1,0000	0,9616	0,9298
кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації;	951	920	904	1,0000	0,9674	0,9506
кількість закладів, що мають аспірантуру;	418	496	507	0,8245	0,9783	1,0000
кількість закладів, що мають докторантуру;	209	240	252	0,8294	0,9524	1,0000
кількість банків, що подають звітність НБУ	163	169	173	0,9422	0,9769	1,0000
Індекс інфраструктурного потенціалу	0,4485	0,8075	0,8243			

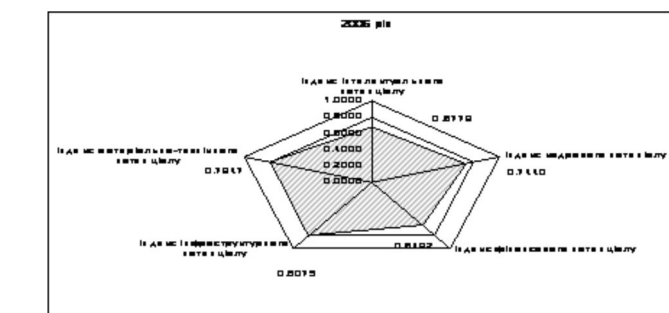
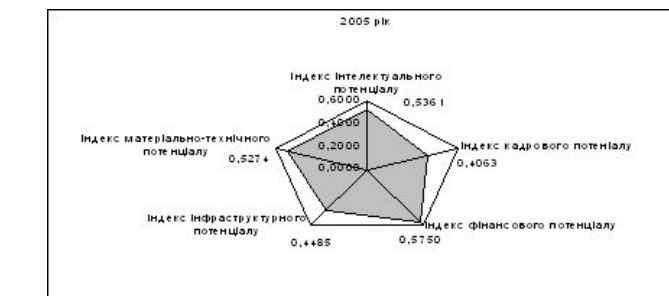
Сформовано і розраховано за: [1-4]

Таблиця 5.
Показники та індекс матеріально-технічного потенціалу у 2005-2007 рр.
(інноваційний потенціал держави)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
середньорічна вартість основних засобів організацій, які займаються науково-технічною діяльністю; млн.грн.	8738,8	9079,4	10237,4	0,8536	0,8869	1,0000
фондоозброєність працівників основної діяльності наукових організацій; тис.грн.	51,5	66,6	78,7	0,6544	0,8463	1,0000
технічна оснащеність працівників основної діяльності наукових організацій; тис.грн.	14,1	18,7	20,9	0,6746	0,8947	1,0000
загальна площа власних приміщень наукових організацій в розрахунку на одного працівника середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу;	43,6	55,0	57,6	0,7569	0,9549	1,0000
наявність парку обчислювальної техніки(на поч. року, тис.)	1420,2	1761,6	2121,2	0,6695	0,8305	1,0000
Індекс матеріально-технічного потенціалу	0,5274	0,7947	1,0000			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Графічна модель (рис. 1) вказує на близькість складових інноваційного потенціалу держави до збалансованості. У 2005 році спостерігалася недостатність кадрової й інфраструктурної складових та переважання фінансової. У 2006 році фінансовий потенціал порівняно з іншими не зазнав суттєвих змін, які відбулися з ним у 2007 році. В останній рік спостерігається недостатність кадрового та інфраструктурного потенціалів.

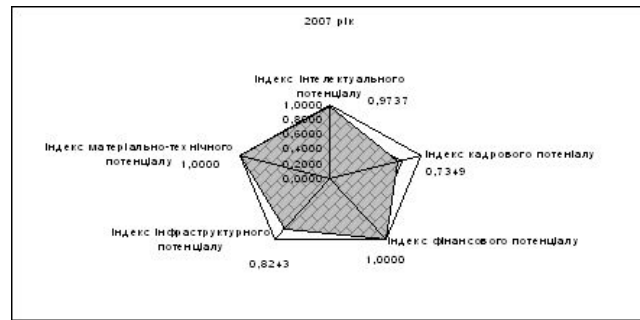

Рис. 1. Збалансованість (розбалансованість) складових інноваційного потенціалу держави у 2005-2007 рр.

Усе це вказує на необхідність врахування зазначеного при розробці механізмів та напрямів стимулювання до інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких і високотехнологічних виробництв.

Однак у сукупності такий стан справ не завадив нарощенню інноваційного потенціалу держави з середнього до дуже високого рівня (таблиця 11).

Дещо іншою є ситуація з потенціалом інноваційного розвитку промисловості, який об'єднує виробничий, науково-інноваційний, технічний, кадровий та фінансовий потенціали.

Так, аналізуючи виробничий потенціал у 2005-2007 рр. можна говорити про покращення ситуації в промисловості із забезпеченням виробничого процесу виготовлення інноваційного продукту (таблиця 6.). В основному це відбулося за рахунок збільшення кількості суб'єктів ЄДРПОУ.

Таблиця 6.
Показники та індекс виробничого потенціалу у 2005-2007 рр.
(потенціал інноваційного розвитку промисловості)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
кількість суб'єктів ЄДРПОУ у промисловості; на початок року	112457	116260	119181	0,9436	0,9755	1,0000
кількість малих підприємств у промисловості	44835	44295	44580	1,0000	0,9880	0,9943
Індекс виробничого потенціалу	0,5005	0,7582	0,9496			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Науково-інноваційний потенціал та індекс, що визначає його рівень (таблиця 7), вказує на покращення ситуації в Україні із науковим та інноваційним забезпеченням розвитку промисловості та можливості його диверсифікації, незважаючи на зменшення кількості організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи та підпорядковані Міністерству промислової політики, підприємств промисловості, що виконували роботи по створенню і використанню об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій, підприємств, що передали нові технології (технічні досягнення) в Україні та за її межами, отриманих охоронних документів на винаходи у промисловості від патентних відомств іноземних держав. Значний вплив на його формування у цей період мало зростання кількості придбаних нових технологій (технічних досягнень) в промисловості України та за її межами, використаних корисних моделей, підприємств, що придбали нові технології в Україні та за її межами, поданих заявок на видачу охоронних документів на промислові зразки у промисловості до патентних відомств іноземних держав, отриманих охоронних документів на промислові зразки у промисловості від патентних відомств іноземних держав.

Таблиця 7.
Індекс науково-інноваційного потенціалу у 2005-2007 рр.
(потенціал інноваційного розвитку промисловості)

Показник	2005	2006	2007
Індекс науково-інноваційного потенціалу	0,5488	0,7006	1,0000

Джерело: Власні розрахунки.

Дані таблиці 8 та проведені розрахунки в умовах обмеженості статистичної інформації, що характеризують даний показник, дозволяють зробити висновок про те, що технічний потенціал інноваційного розвитку промисловості дещо покращився.

Таблиця 8.
Показники та індекс технічного потенціалу у 2005-2007 рр.
(потенціал інноваційного розвитку промисловості)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
Основні засоби промисловості (у факт. цінах, на кінець року), млн. грн.	456738	525222	660369	0,6916	0,7953	1,0000
Індекс технічного потенціалу	0,5488	0,7006	1,0000			

Сформовано і розраховано за: [5]

Зазначимо, що за досліджуваній період суттєво зменшився кадровий потенціал інноваційного розвитку промисловості (таблиця 9). Це викликано зменшенням чисельності працівників наукових організацій, що підпорядковані Міністерству промислової політики, фахівців та кандидатів наук, які виконують

наукові та науково-технічні роботи в організаціях, що підпорядковані Міністерству промислової політики, творців та авторів раціоналізаторських пропозицій у промисловості. Кількість зайнятого населення у промисловості не покращує якість кадрового потенціалу. Причому його кількість також зменшилась внаслідок світової фінансово-економічної кризи.

Рівень фінансового потенціалу є одним із найнижчих серед складових потенціалу інноваційного розвитку промисловості (таблиця 10), який разом із кадровим потенціалом розбалансовує складові потенціалу інноваційного розвитку промисловості (рис. 2).

Таблиця 9.
Показники та індекс кадрового потенціалу у 2005-2007 рр.
(потенціал інноваційного розвитку промисловості)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
кількість зайнятого населення у промисловості; тис. осіб	4037,1	4036,9	3973,0	1,0000	1,0000	0,9841
попит на робочу силу у промисловості; (на 1 січня; осіб)	54993	55819	57392	0,9582	0,9726	1,0000
працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян у промисловості; осіб	301776	302880	322784	0,9349	0,9383	1,0000
чисельність працівників науко-вих організацій, що під порядко-вані Міністерству промполітики;	35531	30366	28827	1,0000	0,8546	0,8113
Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, Міністерства промислової політики (осіб)	16143	13851	12687	1,0000	0,8580	0,7859
чисельність докторів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи в організаціях, що підпорядковані Міністерству промислової політики; осіб	65	67	58	0,9701	1,0000	0,8657
чисельність кандидатів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи в організаціях, що підпорядковані Міністерству промислової політики; осіб	647	602	556	1,0000	0,9304	0,8594
чисельність дослідників в організаціях, що підпорядковані Міністерству промполітики;	10299	10363	9995	0,9938	1,0000	0,9645
чисельність авторів раціоналізаторських пропозицій у промисловості;	15323	11320	10251	1,0000	0,7388	0,6690
Чисельність творців у промисловості, осіб	17625	15206	13730	1,0000	0,8628	0,7790
Індекс кадрового потенціалу	0,9219	0,6515	0,5039			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

Слід звернути увагу на те, що кадровий потенціал інноваційного розвитку промисловості у 2005 році був доволі високим. На жаль у 2007 році його значення зменшилось майже на половину (рис.2). Це в свою чергу вказує на недостатність кадрових та фінансових ресурсів для диверсифікації інноваційного розвитку промисловості, що неодмінно має бути враховано при виборі механізму інтенсифікації цього процесу, зокрема диверсифікації наукоємких та високотехнологічних виробництв.

Таблиця 10.
Показники та індекс фінансового потенціалу у 2005-2007 рр.
(потенціал інноваційного розвитку промисловості)

Показники	2005	2006	2007	Стандартизовані величини		
				2005	2006	2007
інвестиції в основний капітал промисловості; (% до загального обсягу інвестицій по регіону)	37,6	35,8	34,1	1,0000	0,9521	0,9069
фінансовий результат (сальдо) підприємств промисловості від звичайної діяльності до оподаткування; (млн. грн.)	28264,3	34699,6	43700,9	0,6468	0,7940	1,0000
фінансування наукових та науково-технічних робіт у Міністерстві промислової	1271362,8	1090849,9	1041002,4	1,0000	0,8580	0,8188

політики (у фактичних цінах; тис. грн.)						
Загальні витрати, що пов'язані з охороною прав на об'єкти промислової власності та використанням раціоналізаторських пропозицій у промисловості, (тис. грн.)	67890,1	63429,6	56763,3	1,0000	0,9343	0,8361
Індекс фінансового потенціалу	0,2390	0,4333	0,4367			

Сформовано і розраховано за: [1-4]

У кінцевому підсумку проведені розрахунки дозволили встановити, що відповідно до авторської методики, у 2007 році диверсифікаційний потенціал інноваційного розвитку промисловості оцінений як високий (табл.11). У свою чергу, інтенсифікація диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв дозволить ефективніше використовувати даний потенціал.

Таблиця 11.
Індекс диверсифікаційного потенціалу інноваційного розвитку промисловості у 2005-2007 рр.

Показник	Рік					
	2005		2006		2007	
	Значення	Оцінка рівня	Значення	Оцінка рівня	Значення	Оцінка рівня
індекс інноваційного потенціалу держави	0,4947	Середній	0,7320	Високий	0,8998	Дуже високий
індекс потенціалу інноваційного розвитку промисловості	0,506137	Високий	0,637198	Високий	0,73117	Високий
індекс диверсифікаційного потенціалу інноваційного розвитку промисловості	0,2504	Середній	0,4664	Середній	0,6579	Високий

Джерело: Власні розрахунки.

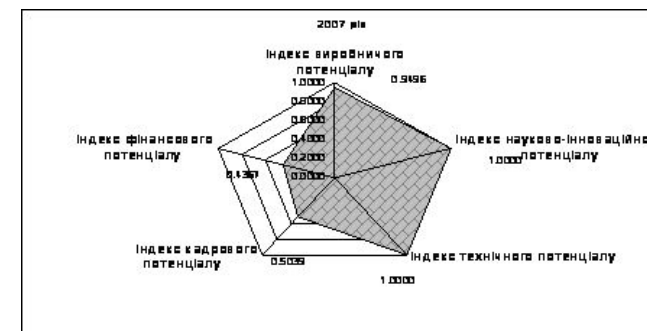
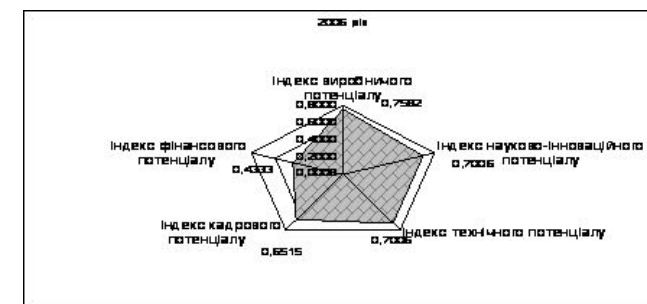
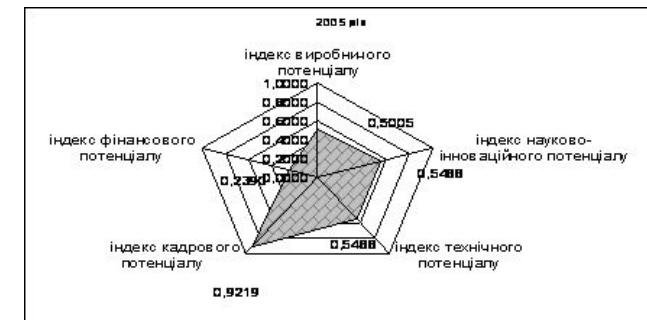

Рис.2. Збалансованість (розбалансованість) складових потенціалу інноваційного розвитку промисловості у 2005-2007 рр.

Виходячи з цього, необхідними умовами інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв виступають:

1. сприятливе фінансове, інтелектуально-інноваційне та професійне середовище в державі;
2. високий кваліфікаційний рівень кадрів промисловості;
3. матеріальне стимулювання персоналу промислових підприємств;
4. розробленість теоретичних питань диверсифікації інноваційного розвитку промисловості, їхня практична значимість для ефективної діяльності суб'єктів господарювання у промисловості України;
5. інноваційний розвиток промисловості;
6. досвід організацій (промислових підприємств), на який відбуватиметься диверсифікація інноваційного розвитку.

Зазначимо, що стимулювання виробників до інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв носить двоїстий характер, так як передбачає зацікавлення суб'єкта господарювання у певних організаційно-економічних діях щодо інноваційної діяльності та її диверсифікації з подальшими позитивними соціально-економічними наслідками для держави, а також мотивування конкретних людей, від діяльності яких і залежить поведінка господарюючого суб'єкта.

Інакше кажучи, стимулювання виробників до інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв – це поява у них мотивації до здійснення цього процесу, внаслідок чого з'являється як особистий інтерес керівників, так і інтерес для розвитку промислових підприємств.

Стимулювання виробників до інтенсифікації диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв у визначеному вище контексті може досягатися різними шляхами. Проте слід визначити напрями такого стимулювання.

На нашу думку, заохочення до диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв має застосовуватись до:

1. власників або керівників промислових підприємств з точки зору отримання додаткових прибутків, інвестицій, ринків збуту тощо через покращення якості товарів чи послуг;
2. працівників промислових підприємств як гарантії перспективності для стабільного функціонування промислових підприємств із збереженням робочих місць, підвищенням заробітної плати. Це посилює зацікавленість працівників та підвищує ефективність зусиль працівників по безпосередньому випуску високотехнологічної або наукоємкої продукції, наданню аналогічних послуг і виконанню робіт;
3. покупців високотехнологічної або наукоємкої продукції та послуг. Адже, як зазначає Миронов О.Г., зважаючи на те, що в Україні реалізується перехід до повноцінних ринкових відносин, зростаючу роль у розвитку виробництва прогнозного періоду відіграють обсяг і структура платоспроможного попиту на продукцію промисловості. Заходи підвищення обсягів випуску продукції з ефективною галузевою структурою повинні підкріплюватись стимулюванням попиту проміжного, та здебільшого кінцевого споживання. Значним фактором розвитку промисловості у середньостроковій перспективі є зростання експорту переробних галузей, що вимагає підвищення конкурентоспроможності продукції на основі стимулювання інноваційної діяльності підприємств [6].

Таке комплексне стимулювання всіх учасників виробничих відносин, що виникнуть внаслідок диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв, дозволить досягнути найвищих результатів без втрати інноваційної орієнтації розвитку промисловості та темпів його диверсифікації.

Стимулювання виробників до диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв може бути прямим та непрямим.

Пряме стимулювання спрямоване на диверсифікацію інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв. Сюди можна віднести надання виробникам кредитів на пільговій основі, розроблення та реалізація програм спрямованих на активацію виробництва високотехнологічної та наукоємкої продукції, державні замовлення на аналогічну продукцію промисловості, надання грантів, субсидії на придбання основних засобів високотехнологічного виробництва.

Непряме стимулювання стосується супутніх сфер діяльності, проте підвищує привабливість та покращує умови для диверсифікації інноваційного розвитку наукоємких та високотехнологічних виробництв. Основною його задачею є створення умов для виробництва високотехнологічної продукції та розвитку ринку її збуту за допомогою податкової, амортизаційної, антімонопольної, патентної, зовнішньоторговельної політики. Це законодавчі норми, податкові пільги і т.п.

Однак, враховуючи специфіку наукоємкого та високотехнологічного виробництва необхідно:

1. на державному рівні визначити пріоритетні галузі промисловості, які визначатимуть подальший розвиток високотехнологічного виробництва в Україні. Саме ці галузі мають мати відповідні заохочення до стимулювання інтенсифікації;
2. на галузевому рівні нарощувати експортний потенціал обраних галузей високотехнологічного промислового виробництва;
3. вливати капітал не тільки у великі промислові підприємства, але й у підприємства малого і середнього бізнесу;
4. забезпечити конкурентоздатність українського наукоємного та високотехнологічного сектора промисловості.

Висновки. Таким чином, наукоємке та високотехнологічне виробництво здатне забезпечити новий виток розвитку економіки держави. А тому для стимулювання інтенсифікації його диверсифікації необхідно застосовувати цілу низку методів (прямих та непрямих) із врахуванням рівня та збалансованості диверсифікаційного потенціалу інноваційного розвитку промисловості.

Література:

1. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – К.: ДП. “Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України”, 2008.
2. Статистичний збірник «Регіони України» 2008 р. / За ред. Осауленко О. Г. – У 2-х частинах. Ч. 1. – К.: Державний комітет статистики України. – 2008. – 358 с.
3. Статистичний збірник «Регіони України» 2008 р. / За ред. Осауленко О. Г. – У 2-х частинах. Ч. 2. – К.: Державний комітет статистики України. – 2008. – 804 с.
4. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка; відп. за вип. П. П. Забродський. – К.: Консультант, 2008. – 571 с. - С.339
5. Основні показники розвитку промисловості Державний комітет статистики України - <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Миронов О.Г. Методи та моделі прогнозування розвитку промисловості на середньостроковий період: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.03 - організація управління, планування і регулювання економікою. / О.Г. Миронов; Наук.-дослід. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтегр. України. - К., 2002. - 17 с.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2009 р.

ТОВ "ДКС Центр"